

**WERELDBURGER
MET KETCHUP
LESGEVEN OVER
WERELDBURGERSCHAP.
HOE DOE JE DAT?**

colofon

Wereldburger met ketchup is een uitgave van NCDO, centrum voor mondiaal burgerschap. De publicatie vloeit voort uit de allereerste editie van de workshopserie 'Van burgerschap naar actief wereldburgerschap'. NCDO organiseerde dit leertraject in 2011 en 2012 op verschillende locaties in Nederland. Zij deed dit speciaal voor leraren in het basis- en voortgezet onderwijs. Een aantal van de deelnemers komt ook aan het woord in dit boek, evenals enkele gastsprekers.

De meningen van de geïnterviewden en columnisten in deze uitgave zijn niet noodzakelijkerwijs de meningen van NCDO. Ook komen ze niet per se met elkaar overeen. Elk van de leraren en experts in dit boek geeft zijn of haar eigen antwoord op de vraag 'hoe je het beste kunt lesgeven over wereldburgerschap'. Doel van NCDO is om leraren via deze publicatie een grote hoeveelheid inspirerende suggesties voor te leggen; tips, voorbeelden en ideeën uit de praktijk, vóór de praktijk.

Alles uit deze uitgave mag worden gekopieerd, zeker voor educatieve doeleinden, op voorwaarde van een correcte bronvermelding.

Concept en hoofdredactie:

Jeroen van der Zant, senior trainer/adviseur
NCDO (www.ncdo.nl)

Concept, (tekst-, beeld- en eind)redactie, coördinatie, productiebegeleiding:

Schrijf-Schrijf, creatieve concepten en tekstproducten (www.schrijf-schrijf.nl)

Ontwerp:

subsoda (www.subsoda.nl)

Drukwerkbegeleiding:

ALTiJDDRUKWERK (www.altijddrukwerk.nl)

Structuur- en opzetadvies:

Mirjam Bonting

Beeldleveranciers:

Kathalijne van Zutphen (www.kathalijne.nl) / pagina's 23, 36, 51, 65, 79, 93.

Ed Lonnee (www.lonneefotografie.nl) /

pagina's 31, 45, 59, 73, 87, 103, 107, 108.

Jessy Rietdijk / pagina 42.

Shutterstock.com:

Vladimir V. Georgievskiy / pagina 18.

Fstockfoto / pagina 20.

Zeber / pagina 20.

Levent Konuk / pagina 20.

Dmitry Berkut / pagina 26.

Paul Prescott / pagina 48.

Ryan Rodrick Beiler / pagina 48.

Diane Garcia / pagina 48.

Stephen Bures / pagina 52.

Anton Gvozdikov / pagina 60.

Lev Radin / pagina's 70, 90.

TonyV3112 / pagina 82.

Anjun / pagina 84.

Homeros / pagina 90.

P. Cruciatti / pagina 95.

Michael Rubin / pagina 120.

inhoud

Waar begin je met lezen?

Bij het begin, helemaal op de laatste pagina, of ergens daartussen? Blader vrijuit en maak je eigen keuze. Het maakt niet uit waar je start in dit boek - of waar je vervolgens verder leest. De hoofdstukken hebben elk een eigen thema (zie hiernaast) en zijn via die thema's met elkaar verbonden. Maar ze zijn ook prima los van elkaar te lezen. De beslissende factor ben jijzelf. Welk onderwerp vind jij het meest interessant? En waarin wil jij je laten inspireren?

PUNTEN VAN AANDACHT

In elk hoofdstuk van dit boek staan waardevolle lessen voor leraren en scholen. Achterin de publicatie (op pagina 122) staat een selectie uit die lessen.

Een wereld aan...

1. DEFINITIES.....20
Wat is onderwijs over wereldburgerschap?
2. INVALSHOEKEN.....34
Hoe vul je jouw lessen over wereldburgerschap in?
3. ACHTERGRONDEN....48
Hoe gebruik je de diversiteit onder je leerlingen?
4. STRATEGIEËN 62
Hoe veranker je wereldburgerschap op school?
5. RESULTATEN 76
Hoe evalueer je lessen over wereldburgerschap?
6. MATERIALEN 90
Waar let je op als je lessen ontwikkelt?

extra saus

Hersenen + onderwijs..... 106
Onderwijsraad + advies.... 112
Pedagogiek + diversiteit ...118
Mexico + wereldvisie 120
Eindlijst + dank! 122

HERSENEN + ONDERWIJS = 10 VRAGEN WERELDBURGERSCHAP X1 HOOGLERAAR

Er is steeds meer bekend over het brein van kinderen en jongeren. Wat betekenen deze inzichten precies voor het onderwijs? Welke kennis over de hersenen zou onderwijzers helpen in hun lessen? Dé expert op dit vlak is neuropsycholoog Jelle Jolles, hoogleraar Hersenen, Gedrag en Educatie aan de Vrije Universiteit en auteur van *Ellis en het verbreinen*. Zijn visie in 10 vragen.

1. WAT IS DE BOODSCHAP VAN PROFESSOR JOLLES?

Hij pleit voor een andere manier van opvoeden en onderwijzen. Recent neuropsychologisch en biologisch onderzoek toont namelijk aan hoe belangrijk de omgeving is voor de ontwikkeling van het kind en diens brein. De invloed van klasgenoten, ouders en zeker ook onderwijzers blijkt aanzienlijk groter dan gedacht. Scholen en onderwijsontwikkelaars doen er goed aan om op dit nieuwe inzicht in te spelen. Leerkrachten en ouders moeten steun, sturing en inspiratie geven, aldus Jolles. Bovendien is het slim afstand te nemen van onderwijsmethodes die kinderen té grote eigen verantwoordelijkheid geven over wat zij op welke manier leren.

2. IS ER IETS MIS MET HET GEVEN VAN VERANTWOORDELIJKHEID?

Integendeel: het is essentieel om het kind te stimuleren in zijn talentontwikkeling, en het leren omgaan met verantwoordelijkheid hoort bij die ontwikkeling. Jolles waarschuwt alleen voor de misplaatste veronderstelling dat alle kinderen zich die omgang direct eigen kunnen maken; dat zij bijvoorbeeld allen de benodigde vaardigheden hebben in planning en zelfevaluatie. In werkelijkheid zijn dit namelijk vaardigheden die over de hele tienertijd doorrijpen. Daarom zijn zoveel scholieren nog niet in staat om hun eigen leerweg en leervragen vorm te geven. Uitgangspunt moet zijn dat ouders en school de voorwaarden creëren waarbinnen elk kind zich optimaal kan ontwikkelen.

3. WAT BEDOELT JOLLES MET 'VOORWAARDEN CREËREN'?

Mensen en zeker kinderen zijn *novelty seekers*, stelt Jolles. Dat zit in onze genen. Nieuwsgierigheid is een natuurlijk hulpmiddel voor het ontwikkelen van het eigen talent. Maar de omgeving is nodig om die nieuwsgierigheid in goede banen te leiden. Ouders en lesgevendens zitten in de ideale positie om het kind uit te dagen, te leren herkennen waar zijn nieuwsgierigheid door 'getriggerd' wordt en te laten ervaren wat de meest belovende oplossingsstrategie is. Bovendien kunnen zij hem leren om te accepteren dat het soms gewoon nodig is om te oefenen voordat je iets onder de knie krijgt - ook al is oefening niet altijd het leukste om te doen.

4. ER LIGT DUS EEN GROTERE ROL VOOR OPVOEDERS DAN GEDACHT?

Inderdaad. Vooral ouders en onderwijzers zijn vanuit hun bredere kennis en ervaring in staat een scala aan opties voor te leggen: onderwerpen die het kind interessant zou kunnen vinden. Op het moment dat er één bij zit dat inderdaad nieuwsgierigheid opwekt, kunnen ouders en onderwijzers daar bovendien als geen ander verdieping voor bieden. Een kind kan dit alles niet op basis van de eigen kennis en ervaring. Het is kortom zaak om hem een 'routekaart' te bieden met zoveel mogelijk ontwikkelingsmogelijkheden. En om het kind vervolgens zelf te laten ontdekken welke route bij hem past. Daarvoor moet hij handelen en ervaring opdoen; succes- maar ook faalervaringen vergaren.

5. HEEFT IEDER KIND DAN EEN EIGEN 'ONTWIKKELINGSROUTE'?

Jolles bevestigt dat: er zijn grote individuele verschillen tussen kinderen. Vandaar dat niet ieder kind dezelfde hoeveelheid stof in dezelfde periode leert, en niet iedereen dezelfde informatie oppikt uit die stof. Bovendien kan de manier waarop kinderen leren sterk verschillen. Het idee dat leerlingen zich onderling zo anders ontwikkelen - simpelweg omdat ze verschillende omgevingen hebben en hun hersenen zich (mede hierdoor) verschillend ontwikkelen - is voor veel onderwijzers een eye-opener. Het stelt hen bovendien voor de vraag of het niet beter zou zijn als ze op verschillende manieren lesgeven. Moeten zij hun leerlingen niet meerdere leerstrategieën bieden? >>

JELLE JOLLES is klinisch neuropsycholoog en hoogleraar Hersenen, Gedrag en Educatie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is ook wetenschappelijk directeur van het onderzoeksinstituut LEARN!, waar hij inhoudelijk leiding geeft aan de veertig wetenschappers en onderzoekers van het Centrum Brein & Leren. Daarnaast werkt hij al vele jaren als praktijkprofessional in het domein 'leren en geheugen'.

WIL JE GRAAG MEER WETEN OVER JELLE JOLLES EN ZIJN HERSENONDERZOEK?

Ga dan naar www.jellejolles.nl! Daar zie je ook waar je zijn publicaties kunt bestellen. Van het spraakmakende *Ellis en het verbreinen*. Over *hersenen, gedrag en educatie*, tot het nieuwe *Alles is leren. Nieuw inzicht in denken, doen, nieuwsgierigheid en ontplooiing*.

13 X HERSENFETEN

- Het brein ontwikkelt zich tot aan het 25e levensjaar.
- Hersengebieden rijpen bij vrijwel ieder kind in dezelfde volgorde.
- Maar deze gebieden rijpen niet bij iedereen op hetzelfde moment.
- Jongenshersenen zijn al vroeg gericht op bewegen (spier- en botontwikkeling).
- Meisjeshersenen zijn eerder gericht op communiceren en verzorgen.
- Leerstrategieën krijgen mede vorm door de omgeving van het kind.
- Die omgeving beïnvloedt ook de voorkeur voor bepaalde strategieën.
- Slaap, voeding en intellectuele verrijking zijn belangrijke voorwaarden voor leren.
- Ouders spelen een essentiële rol in het creëren van deze voorwaarden.
- Het brein houdt van nieuwheid en prikkels en bepaalt daarna wat van belang is.
- Ook bij die bepaling speelt de omgeving weer een belangrijke rol.
- Verwondering ('Hoe zit dat?') stimuleert kinderen om verklaringen te zoeken.
- Emoties stimuleren kinderen om te leren, en zijn dus nuttig in het onderwijs.

>> 6. MEERDERE LEERSTRATEGIEËN LEREN: DAT KLINT VERWARREND VOOR KINDEREN.

Dat valt mee. Sterker nog: kinderen worden er sneller van begrip van; ze verwerken informatie vlugger. Het leren van meerdere strategieën prikkelt namelijk meerdere delen van de hersenen. Daardoor kunnen die hersenen optimaal 'verbreinen': de kleine weggetjes tussen de hersengebieden worden dan snelwegen. Voor veel kinderen kan het ook een opluchting zijn om bijvoorbeeld talige strategieën (die nu dominant zijn in het onderwijs) te verruilen voor visueel-ruimtelijke varianten. Ze zijn met die laatste wellicht beter in staat kennis en ervaring op te doen. Volgens Jolles is het belangrijk dat de scholier uiteindelijk volgens meerdere strategieën kan werken, omdat daardoor zijn flexibiliteit groter wordt in het zoeken en vinden van oplossingen.

7. BLIJFT DE ROL VAN LESGEVENDEN VOORAL BEPERKT TOT HET TONEN VAN ROUTES?

Zeker niet! De leraar staat voor de positieve uitdaging om meerdere rollen te spelen. Neem een kind van 10 jaar: dat kan doelen op de lange termijn niet overzien en kiest bijna alleen voor kortetermijneffecten. Veel 14-jarigen beginnen het stellen van doelen pas net te leren. Een goede lesgevende weet dat, zegt Jolles, en leert kinderen stapje voor stapje om de consequenties van hun handelen te overzien. Hij steunt hen, stuurt gericht en inspireert. Voorbeelden helpen daarbij. En hiervoor mag een leerkracht best uit eigen levenservaring putten. Graag zelfs! Kinderen zijn dol op die verhalen. En als zij emotioneel betrokken raken bij het leerproces, wordt leren leuk - voor leerlingen én lesgevend.

8. EMOTIE? ENERGIE? MAAR HET DRAAIT IN EEN KLASLOKAAL TOCH OM KENNIS?

Een goede lesgevende beseft dat emotionele betrokkenheid en persoonlijke motivatie kinderen beter doen leren. Om die betrokkenheid en motivatie te stimuleren, helpt het als hij inzicht heeft in de belevingswereld van zijn leerlingen. En in de mate waarin ze door bijvoorbeeld hun ouders en vrienden gestimuleerd worden. Daar kan hij dan rekening mee houden in zijn onderwijs. Ook helpt het als hij zoveel mogelijk 'neuropsychologische functies' activeert bij zijn leerlingen, zoals de hersengedeeltes voor zintuiglijke indrukken, voor taal of voor handelen. Hij moet kinderen kortom ervaringen laten opdoen. Lessen blijven dan vaak beter hangen; beter dan als hij 'doceert' door teksten voor te leggen of te praten over stof. Niet hĳ, maar het gretige, gemotiveerde, lerende kind moet centraal staan in de klas.

De informatie in dit artikel is mede gebaseerd op artikelen van en/of over prof. dr. Jelle Jolles in *Platform* (mei 2012) en *Tijdschrift voor Remedial Teaching* (mei 2011). Ook is gebruik gemaakt van zowel zijn boek *Ellis en het verbreinen* (3^e druk, januari 2012) als zijn keynote speech tijdens de trainings- en netwerkdag 'Wereldburgerschap en onderwijs: grenzeloze mogelijkheden?' op 13 juni 2012. Deze dag werd georganiseerd door NCDO, ter afsluiting van de workshopserie 'Van burgerschap naar actief wereldburgerschap'.

ALLES IS LEREN.

Zo heet het nieuwe boek van Jelle Jolles, dat per december 2012 te verkrijgen is. In de opvolger van zijn spraakmakende *Ellis en het verbreinen* beschrijft de hoogleraar hoe mensen leren, denken en onthouden. Hij presenteert nieuwe wetenschappelijke inzichten uit de psychologie, biologie en hersenwetenschap en verbindt deze met ervaringen uit de neuropsychologische praktijk. De lezer wordt meegevoerd langs onderwerpen als cognitief en sociaal leren, maar ook motorisch leren, zoals bij sport en muziek. Jolles laat zien hoe 'natuurlijke nieuwsgierigheid' werkt; hoe we keuzes maken, prioriteiten stellen, problemen oplossen en initiatief nemen. En ook hoe we leren andermans bedoelingen in te schatten. Onderweg biedt Jolles praktische handvatten voor een beter leerproces, zowel voor de lerende persoon als voor diens omgeving, zoals ouders, trainers, managers en lesgevend.

9. GELDT DAT OOK VOOR LESSEN IN WERELDBURGERSCHAP?

Juist daarvoor! Wereldburgerschap gaat immers om gedrag en de competenties daarvoor. Een onderwijzer kan die natuurlijk proberen te 'doceren', door kinderen te vertellen 'hoe het moet'. Maar hij zal dan al snel merken dat de verbinding tussen de hersendelen 'kennis' en 'gedrag' nog niet zo sterk is bij kinderen. Het is effectiever om via beleving, emotie en ervaring te werken. Zo zorg je ervoor dat een kind zich al doende leert in te leven in de ander en naar dit vermogen leert te handelen - of die ander nu in dezelfde straat woont, elders in het land of over de grens. Inleving betekent inzicht krijgen in andermans interesses, emoties, belangen en handelingen; het proces van perspectiefname. En het betekent meevoelen, empathisch zijn.

10. HET KIND DAT DEZE COMPETENTIES ONTWIKKELT IS EEN WERELDBURGER?

Hij of zij is in elk geval op de goede weg. Dat is niet alleen prettig voor het kind zelf of goed voor de samenleving, maar ook aangenaam voor lesgevend. Want die laatsten zullen merken dat een kind met meer inlevingsvermogen vatbaarder is voor nieuwe kennis, ervaringen en visies. Ook van mensen uit andere culturen. Didactiek en lesmethodes slaan daardoor sneller aan. Perspectiefname en empathie zijn echter niet alleen belangrijk om van kinderen wereldburgers te maken, of makkelijker te onderwijzen leerlingen. De competenties zijn überhaupt essentieel in de persoonlijke groei. Je moet ze jezelf eigen maken, stelt Jolles, wil je echt mens worden in onze samenleving. ■